

ה"מזרחי" והמזרחיות

החינוך הציוני-דתי, שהוא לכאורה חינוך אינטגרטיבי, הינו אשכנזי בעיקרו. מה קורה לתלמידות שבאות מעולם דתי מזרחי במפגש עם עולם דתי אשכנזי?

דפנה חורב

א. התעוררות

כנס 'קולך' הראשון שהתקיים לפני שנתיים היה עבורי בבחינת שיא. אחרי שנים של שותפות ופעילות בשיח הפמיניסטי הדתי, היה זה מרגש ומרומם להיווכח בקיומן של עוד נשים רבות השותפות לי באותה שפה, ולפגוש אחיות רבות הקשורות להתרחשות תרבותית, דתית ורוחנית זו.

ואולם, בד בבד עם ההתרגשות שבמציאת קבוצת התייחסות, שמתי לב לפתע לנעדרות הפיזית של נשים מזרחיות מהכנס, ולנעדרות קולן בשיח הפמיניסטי הדתי בכלל. משום כך היה כנס 'קולך' גם נקודת פתיחה עבורי לנושא שמאז אני עסוקה בו – הקול הדתי הנשי המזרחי, ומקומן של נשים מזרחיות ותרבותן בתוך הציונות הדתית.

בכנס אמנם 'נפל לי האסימון', אך מסתבר שבעצם היו בי עוד קודם זרעי מודעות רדומים: שמתי לב לעובדת היותי החזנית והקוראת בתורה היחידה בנוסח ספרדי-ג'רבאי בתפילת הנשים

שבה אני משתתפת, וידעתי כי את עבודת התזה במחשבת ישראל אכתוב על הגותו של אחד מרבני ג'רבה – ר' משה כלפון הכהן, ולא על רוזנצווייג או על הרב סולובייצ'יק. חלקם הגדול של רבני ארצות האיסלאם במאתיים השנים האחרונות היה ציוני-דתי במובהק והם עיצבו את תפיסת עולמם ואת אורח חייהם של הוריי ומשפחתי. עד עתה נכתב מעט, באופן יחסי, על תפיסתם הדתית

ועל הגותם.

ההתעוררות שלי לנושא החלה מההיבט התרבותי-רוחני: הרגשתי וחשבתי שחבל שתבותם והגותם של יהודי ארצות האיסלאם

בית הכנסת "אל גריבה", ג'רבה, תוניס צילום: מיכה ברעם, מתוך הספר יהודים בארצות ערב היום

– לראות מציאות, להכיר בבעיות, להתמודד עם פערים, לנקוט עמדה. לשאול שאלות על היווצרות מצב זה, להרגיש אחריות לכך, לחפש דרך לשפר ולתקן את הקיים. היה לי קשה להיפרד מתפיסת 'כור ההיתוך' שעל ברכיה חונכתי ושהורי ומשפחתי עוד מחזיקים בה, וממוסדות הציונות הדתית שבהם למדתי ולימדתי. הקושי היה נעוץ גם בעמידה אל מול המציאות החברתית הקשה שנגלתה לפניי, אך גם מן המחשבות הקשות של 'איפה הייתי עד עכשיו', ואיך זה שהעולם הציוני דתי (ואחריו גם הכללי) שהרגשתי קשורה אליו, עסוק בעיקר בנושאים אחרים?

השיח הכללי והשיח הציוני-דתי העוסקים ביהדות מנותקים מן המציאות החברתית השבורה, מנותקים ממציאות של מקום והקשר כגון: עוני, אבטלה, סמים ואלימות, ועוסקים בזוויות מופשטות ובמתחים תאורטיים כדוגמת סוגיית 'בין מסורת

למודרנה'. כאילו הגענו לגן העדן ויש לנו את הלוקסוס להתעסק רק בזה. לו הייתי קופירייטריית הייתי קוראת לזה: "על קצפות ומלחמות הישרדות".

איך זה שרק עסקי רוח, תרבות ויהדות (מנותקת) העסיקו אותי ואת כל האנשים שהייתי קשורה אליהם? איך זה שעולמם של המזרחיים והעמדה המסורתית אינם נלקחים בחשבון? איך זה ששיתפתי עם זה פעולה והייתי חלק מההבניה של החינוך הציוני-דתי? איך נשטפתי בזרם ולא ראיתי? שנים ארוכות שלוו בייסורים רוחניים ונפשיים עברו עלי

– תרבות עמוקה, רחבה ועשירה – איננה מוכרת לרבים ואינה נוטלת חלק בתרבות בארץ ובעולם הציוני דתי.¹ השלב השני בהתעוררות היה היציאה אל מעבר לעולם התרבות וההגות ופקיחת עיניים לסוגיות חברתיות, לשסע העדתי, לפערים בחברה הישראלית ולמעמדם הכלכלי-חברתי הנמוך של חלק נכבד מהמזרחיים בארץ, תושבי ה"שכונות" ועיריות הפיתוח.

היה זה מעבר חד ולא פשוט עבורי, מעולם מדעי הרוח התאורטי לעולם המעשה החברתי

דפנה חורב היא מאסטרנטית במחשבת ישראל ועמיתה במרכז למנהיגות יהודית חברתית – 'ממזרח שמש'.

מאיר גל, תשעה מתוך ארבע מאות
(המזרחיים על פי קירשנבאום) 1997

המנוכרות – קבוצה זו מורכבת מתלמידות שלומדות בכיתות מב"ר (מסלול בגרות רגיל) ומתלמידות הנמצאות בשולי הכיתות הרגילות. בדרך כלל באות תלמידות אלו ממשפחות שמצבן הכלכלי – הכלכלי והחברתי – אינו טוב, כתוצאה ממשבר העלייה והקליטה הלא מוצלחת בארץ (בעיות שעוברות פעמים רבות "בירושה" מדור לדור). תלמידות אלו מנוכרות ומנותקות מדרכו החינוכית של בית-הספר עוד בזמן היותן בתוך המסגרת הלימודית, והן משלמות מחיר של חיכוך עם עולם המבוגרים בבית-הספר. חלק גדול מהן חוזר בתום הלימודים לחיק המשפחה ולהתנהלותה הדתית המסורתית, ואינו ממשך בדרכו של בית-הספר או האולפנה.

במחיר נסיעה באוטובוס עירוני ותוך דקות אחדות חוצות בנות הקבוצה השניה מדי בוקר וצהריים, בדרך לבית-הספר ובחזרתן ממנו, אוקיינוסים ויבשות. רבות מהן חשות ניכור ומצויות בחווית ניתוק, ובתחושה שאין זה הבית שלהן והן רק אורחות בו. כתוצאה מהניכור, הניתוק וחוסר הקשר, נוצרים אי-הבנה, בלבול, חוסר אונים וכעס אצל התלמידות. רגשות קשים אלו מביאים אותן להימנע מלשתף פעולה עם המערכת הזרה עבורן, ומלקבל את המסרים הלימודיים והערכיים של בית-הספרן.

תלמידות אלה עשויות להגיב למצבן בשתי דרכים אפשריות: האחת, התפרצויות חיצוניות – חוסר שיתוף פעולה, ואי נכונות להישמע לכללי בית-הספר ובכלל זה הכללים הדתיים, בעיות של אלימות וכדומה. השנייה, ביטויים דיכאוניים – מופנמות, ניתוק, התכנסות פנימה, התנהגות פאסיבית-אגרסיבית ושקט אלים. התנהגות של נוכחות-נפקדות, כאילו הן קיימות ואינן קיימות בו זמנית. בשתי הדרכים התוצאה זהה – חוסר תפקוד בבית-הספר⁴ מתוך אילמות או אלימות.

ג. פשר חוויית הנתק

הבדלים חברתיים ומעמדיים: כשדנים בחינוך הדתי אי אפשר שלא להתייחס למשתנים

כוונות טובות. אינני מתייחסת כאן למתרחש בבתי-ספר בעיירות הפיתוח, או בבתי-ספר שבהם רוב האוכלוסייה מזרחית, שגם עליהם יש לתת את הדעת. אף שרעיון האינטגרציה נכון בעיניי ואיני דוגלת בהיבדלות, האופן שבו מופעלת כיום האינטגרציה אינו מוצלח – במערכת חסרה הקשבה והתייחסות לתרבות האחרת, ולכל הנגזר ממנה. עוד אציין כי חלק מהמורים במסגרות אלו הם מזרחיים שהתחנכו במוסדות הציונות הדתית והפנימו את ערכיה. הם אינם רואים את הבעיה כפי שאני מתארת אותה.

ניתן להבחין באופן גס בין שתי קבוצות של תלמידות מזרחיות:

המשתלבות – קבוצה זו מורכבת מתלמידות המגיעות ממשפחות משכילות ומבוססות כלכלית, שמצבן הלימודי, ברוב המקרים, טוב למדי והן משתלבות בבית-הספר מבחינה חברתית ולימודית. יחד עמן נמנות על קבוצה זו תלמידות המגיעות ממשפחות משכבה חלשה יותר, שבזכות כישוריהן המיוחדים הן מצליחות גם כן להשתלב בבית-הספר. קבוצה זו חשה מצד אחד, קשר לציבור הציוני-דתי, פעמים רבות היא אף מפנימה לחלוטין את האתוס שלו, ומצד שני היא אינה מכירה מספיק את תרבותה היא, איננה 'מחוברת' אליה ולעיתים אף מתנכרת לה (ראו מסגרת).

עד שהשלתי מעצמי את התפיסות האופייניות לחינוך הציוני-דתי השמרני – את הדיכוטומיות, את הנתק בין חול לקודש ובין גוף לנשמה, את הקיפאון ואת האידיאליסטיות המנותקת. השתחררתי מתרבות האו-או וחזרתי הביתה לתרבות של גם וגם. חזרתי לדתיות בריאה, שפויה, אורגנית, גמישה, מחוברת ומחברת, לא מפותדת ולא סוגרת, דתיות אמיצה וחיה.² נפרדתי בידידות (אם כי עוד נהיה בקשר בהמשך) מהרב קוק, ואחר כך מהרב סולובייצ'ק. פרידה לצורך היכרות מעמיקה עם רבני הוריי וקהילתי.

אני מודעת לרתיעה ולחשש הקיימים מהתעסקות סקטוריאלית – גם אני הייתי שם בתחילת המסע, ואני יכולה לשמוע את התגובות – "שוב השד העדתי..." – מזרחיים ואשכנזים רבים דוחים את תווי הזיהוי העדתיים, בטענה שזוהי התעסקות אנכרוניסטית שאין לה מקום היום, כחמישים שנה לאחר קום המדינה. אבל לאמתו של דבר, הביטוי 'ישראלי', או לענייננו – 'ציוני-דתי', מכונן בדרך כלל לעניינים בעלי אוריינטציה מערבית ואשכנזית בלבד.

ב. מוסדות חינוך ציוניים-דתיים לבנות³

בחלק זה אביא את רשמיי מהתנסותי האישית כתלמידה וכמורה במוסדות חינוכיים של הציונות-הדתית. בנות רבות ממשפחות מזרחיות התחנכו ומתחנכות במוסדות אלה – מה קורה להן שם מבחינת זהותן הדתית? איך זה שרק חלק קטן יחסית מהן נשאר מזוהה עם זרם זה ומרגיש חלק ממנו? הרי על דגלה של הציונות-הדתית חרותים ערכי 'תורה ועבודה' ו'אהבת ארץ-ישראל' שהם ערכים ההולמים את תרבותה של האוכלוסייה המזרחית, אז מה בכל זאת קרה? למה קיימת הרגשת ניכור ואי-שייכות?

מוסדות החינוך שאליהם מכוונים דבריי הם בעיקר אולפנות ובתי ספר הטרוגניים, שבהם מוקדשת מחשבה חינוכית ודתית רבה ומלאת

כלליים ורגשיים הקשורים למתחנכת: הרקע שממנו היא באה, המצב בביתה, כולל זה הסוציו-אקונומי, מצבה הכללי והרגשי בבית-הספר עקב כך. תחום זה קשור לחוויה ולתחושה אישית ואינו ניתן לכימות, אך להבנתי הוא משתנה קריטי. כדי לאפשר לתלמידה להשתתף בדיונים ערכיים-דתיים העוסקים ברומ של עולם, יש צורך בפנאי נפשי ורגשי שאינו קיים אצל תלמידות מקבוצת 'המנוכרות'. הן נמצאות במצב של עומס רגשי הנובע מהמצב החברתי והכלכלי הבעייתי שבו שרויות משפחתן ושכונתן,

קושי שרק מתחדד ומתעצם במפגש עם חברותיהן לכיתה הבאות ממשפחות מבוססות.⁵

הבדלים תרבותיים: קיים פער בין הבית – אורח חייו, מסריו הדתיים והחינוכיים, תפיסת עולמו והדמויות המשמעותיות שבו לבין בית-הספר. התלמידות מרגישות מנוכרות למורתיהן השונות מהן בכל – במראן החיצוני, בסגנון, במסרים, בשפה ובקודים התרבותיים שלהן.

גם הורי התלמידות אינם שותפים ומעורבים

בבית-הספר, מכיוון שאין זאת סביבתם הטבעית. ההורים אינם מדברים 'באותה השפה' עם המורים. התלמידות אינן מרגישות בנוח כשההורים מגיעים לבית-הספר. הצוות החינוכי, מצידו, אינו מכיר את אוכלוסיית ההורים באופן בלתי אמצעי, בניגוד להיכרות טובה שיש לו עם אוכלוסיית ההורים האחרת בבית-הספר (הצוות המקצועי הוא ברוב המקרים בוגר ישיבות ההסדר, ישיבות גבוהות, אוניברסיטאות ומכללות).

התלמידות המזרחיות באות מבתים שבהם הקשר לחיים דתיים הוא קשר של מעשה ושל חוויה. כשמדברים על נושאים דתיים

שם, לא בוחנים אותם באופן ביקורתי. ההתעסקות המילולית בדת נושאת אופי סיפורי-דרשני, שמחזק את האמונה והדתיות. לעומת זאת בבית-הספר, שיטת העבודה היא אחרת. על מנת לבנות עולם דתי מוצק, נוקטים גישה ביקורתית ומעודדים את התלמידות 'לדבר על זה, לפתוח את זה', לשאול שאלות קשות על יהדות, מצוות ואמונה. לאחר מכן מציעים להן פתרונות באותו סגנון. בשיטה זאת ישנו שלב ביניים של ערעור, ואצל התלמידות המזרחיות הקרקע נשמטת מתחת לרגליים, התשתית הדתית

ציון עוזרי, ריקודי נשים

המסורתית-משפחתית מתערערת והעולם הדתי מתפרק. את התשובות הניתנות בסוף התהליך הן כבר לא מקבלות.

בנוסף, מחנך בית-הספר לכפיפות מלאה להלכה, ומחדד את הדיכוטומיה שבין חיים דתיים לחיים חילוניים. מסורתיות אינה אופציה רצינית והיא נחשבת 'לחפיפניקות', לפסיחה על שני הסעיפים. אין לגיטימציה לסגנון הדתי שהבנות המזרחיות מביאות מהבית – אמונה תמימה ולא ביקורתית ודתיות חוויתית, יחד עם מסורתיות ויחס אחר להלכה, שאינו רואה בה פרמטר מרכזי לעיצוב האופי הדתי.

הטקסטים הדתיים הנלמדים בבית-הספר הם בדרך כלל לא של רבני ארצות האיסלאם. כך גם המודלים הרוחניים ודמויות המופת הדתיות המוצגות בפני התלמידות. בסביבת בית-הספר אין גם די דמויות חינוכיות דתיות ואנשי מפתח ממוצא מזרחי שהם גם בעלי מודעות חברתית ותרבותית, ואשר יכולים להוות מודל הזדהות לתלמידות המזרחיות. לאור זאת, על המערכת להתאים את התנהלותה ודרכי חינוכה, ולחולל בתוכה שינויים משמעותיים.

ד. הרהורים על שינוי

● רצוי לכוון את התלמידות להקשיב לעצמן ולעבד את חומרי חייהן הערכיים, הרוחניים, הדתיים והרגשיים, וללוות אותן בתהליך חשיבה שבו הן תתמודדנה עם השאלות הבאות: מה ניתן לקחת מהבית ומהשכונה? לאיזה ערכים הבית מכון? איזה ערכים כדאי לאמץ ואיזה לא?

בשלב הבא מומלץ לקיים דיון על הערכים שבית-הספר מקנה – מה הן חושבות על כך? האם יש התנגשויות ביניהם לבין ערכי הבית?

האם יש התאמות? מי הן המודלים שלהן לחיקוי? האם הן יוצרות בעיני רוחן דמות סינתטית המורכבת מכמה דמויות מופת? האם הן מצליחות לקחת חלקי אפיונים, תכונות וערכים משני הכיוונים?

להערכת, בשלב זה יעלו גם נושאים טעונים כמו תפיסות מסורתיות, תחושת ניתוק וריחוק מערכי בית-הספר ומצוות המורים. אך ההתמודדות עם מה שרוחש וקיים ממילא, ונתינת שם וצורה לקושי, הן כמו פירוק מטען נפץ. המטען נשאר אותו מטען – הפער האידיאולוגי-ערכי-דתי בין בית-הספר לבית יישאר – אך פיזור ערפל השתיקה, ההתעלמות

זו תתרום, לדעתי, ליצירת דיאלוג בין התרבויות הדתיות השונות ולהעשרת השיח הדתי, התרבותי והחברתי בישראל. אם המערכת תתמיד בהתעלמותה מנושא התרבות המזרחית ומהנושא החברתי, ייתכן כי לא יהיה מנוס מהקמת מערכת חינוכית חלופית, שבה ינתן מענה לצרכים התרבותיים הדתיים והחברתיים של אוכלוסייה זו. ■

מאמר זה נכתב בעקבות הרצאתי בכנס השני של קולך (קיץ תשס"א). בהרצאה זו התייחסתי גם למקומן (ובינתיים לנעדרותן) של הנשים המזרחיות מקולך, ובדברי קראתי למנהיגות קולך שכארגון חדש של נשים שצומח בציונות הדתית, לא נמשך את טעויות העבר של הציונות הדתית שהובלה על ידי גברים והתעלמה מצרכי האוכלוסייה המזרחית ומיהדותה. במקביל, במאמרי: "לנשף קצת רוח בחברה: נשים מזרחיות, יהדות ואחות"⁸ קראתי למנהיגות התנועה הפמיניסטית מזרחית – "אחותי" להתייחס גם לנושאים תרבותיים יהודיים ולמסורתיותן ודתיותן של רוב הנשים המזרחיות, ולא לעסוק רק בקידום נושאים חברתיים כלכליים פוליטיים הקשורים לנשים.

1. לשמחתי גיליתי עם הזמן, שישנה התעוררות בנושא זה אצל בני הדור השני שעברו מסלול חזויות דומות: חזי כהן במאמר 'מי לא יושב במזרח?' (הצופה, כ"ה באייר תשס"א); תמר גינגיחשווילי במכתב למערכת, גיליון מס' 4 של ארץ אחרת. 2. בכתב העת אקדמות התקיים פולמוס בין ד"ר צבי זוהר לבני בראון ביחס לאופי הדתיות הספרדית ומידת גמישותה. כפי שבוטל לעין, אני קרובה בעניין זה לתפיסתו של זוהר. 3. ניסיוני החינוכי הוא עם בנות, אך את רוב דבריי ניתן להחיל גם על אוכלוסיית הבנים. 4. "תלמיד שאינו חש בנוח מבחינה תרבותית בבית-הספר אינו תלמיד טוב גם במתמטיקה ובשאר המקצועות שאינם קשורים קשר ישיר לעולמו התרבותי של התלמיד", ציטוט מדברי ד"ר מאיר בחגלו במאמר "לימודי יהדות בבתי ספר ממלכתיים בשכונות ובעיריות הפיתוח" מאת עמית עלון (בעלון כרם תשנ"ט). 5. אותן חברות הולכות, בניגוד אליהן, ל'בני עקיבא', שם הן מוסיפות להתחזק. בסניף יש העמצה של הבנות, נקבעים מעמדות ונוצרים דפוסי מנהיגות שקשה להתחרות ולהתמודד אתם בבית-הספר. 6. רוב השינויים המוצעים רלוונטיים לכלל התלמידות בבית-הספר. 7. פרופ' שרגא פישרמן בספרו עלמה אבדה, העוסק בזהותן האמונית של דתל"שיות, כותב כי "הזהות הדתית (של בנים) מורכבת בעיקר משני ממדים: הריטואלי – קיום מצוות, ואידאולוגי – אמונות. הממד החינוכי נראה מרכזי, יחסית, בקרב בנות הבנות מדברות על 'להתחבר, להרגיש את ד'" (עמוד 7). 8. עזות מצ"ח, הוצאת צ"ח, האוניברסיטה העברית חורף 2002.

ואי ההתייחסות יגרום לניטרול הבלבול וחוסר האונים ומשום כך גם להפחתת האגרסיביות והניתוק. בהמשך יסתבר שמ'חומרי הנפץ' הללו אפשר לבנות מערכת נפלאה, כי כשהחומרים השונים מונחים זה לצד זה, וכשיודעים מה מכיל כל חומר ולוקחים מפה ומשם ולא מפחדים לגעת, אין התנגשות ובהתאמה אין התפוצצות.

● על בית-הספר להשקיע משאבים כדי להכיר את עולמה הדתי והערכי של בית התלמידה ולדאוג לחיזוקו, לטיפוחו, להוספת נדבכים על גבו, ולהימנע מיצירת קונפליקט מכוון עם הבית. אסור לו להתעלם מכך שמסורת הבית היא, בסופו של דבר המשמעותית ביותר לתלמידה והמשפיעה עליה לטווח הרחוק. קיים סיכוי גדול יותר שהתלמידה תשמר את מנהג אביה ואמה מאשר תשמר את זה של מורתה.

● רצוי לתת דגש על דתיות חברתית ברמה המחשבתית והמעשית. הקשר עם עולם התורה ייבנה לא רק דרך הלימוד העיוני הטקסטואלי שהוא תבוני והכרתי, אלא גם דרך העשייה בכלל והעשייה החברתית בפרט. התלמידות תתחננה לכך שיש משמעות דתית בהתנדבות וברגישות לאחר ולחלש.⁶ ניתן להפעיל פרויקטים שיביאו את התלמידות לקחת אחריות על החברה שלהן (אפשר לשים דגש רב יותר על מסגרות הקיימות במערכת ממילא כדוגמת מחויבות אישית וכו').

● רצוי לעודד ולפתח תכניות לימודים אחרות. בשיעורי מחשבת ישראל למשל, בימי עיון ובסמינרים יעסקו לא רק בסוגיות אמוניות תאורטיות, כגון עולם המצוות שבין אדם למקום, אלא גם בטקסטים רבניים אחרים העוסקים בערכים החברתיים ביהדות והמתייחסים לעשייה למען הקהילה, עשייה למען האחר והחלש. ראוי להרחיב יותר בנושאים הקשורים לצדק חברתי וצדקה וללמד על מנגוני העזרה, התמיכה וגמילות החסד שהיו מקובלים בקהילות היהודיות בתפוצה (בקהילות בארצות האיסלאם היה

ענין זה מפותח מאוד), וכן על אלו הקיימים בחברה הישראלית היום.

● חשוב כי חלק מהטקסטים שיילמדו בשיעורי הקודש, בימי העיון ובסמינרים, יהיו משל רבני ארצות האיסלאם מהעת החדשה. סיכוי שלדמויות אלו תהיה זיקה אל קהילתה ומשפחתה של התלמידה, ולפיכך יכולת ההזדהות שלה עם התכנים והכותבים תגבר. מלבד תחושת ההזדהות יקנה לימוד זה גם גאווה שהטקסטים של קהילתה הם חלק מהתרבות הכללית הנלמדת. בהתאם לכך מומלץ גם כי בתכניות הלימוד במקצועות השונים תילמד באופן אורגני גם תרבותם של יהודי ארצות האיסלאם וההיסטוריה שלהם.

● כדאי לפתח פעילויות דתיות שיש בהן עשייה, חוויה ושימוש בחושים, כגון אמוניות ואומנויות.⁷ זאת, כדי לשמר ולטפח את התרבות והדתיות הנשית-משפחתית שאינה מעוגנת בטקסטים, אלא היא תרבות שבעל-פה. כך אפשר, למשל, לכוון את התלמידות לערוך פרויקט של מחקר, תיעוד וצילום הדתיות הנשית במשפחה אצל דור הנשים המבוגרות במשפחה.

● רצוי לשאוף לשלב בבית-הספר, עד כמה שניתן, צוות לימודי ממוצא מזרחי שיהיה בעל מודעות לנושא, אשר יוכל להוות מודל אפשרי להזדהות.

זוהי רשימה של הצעות אפשריות לשינוי הקיים ולהתמודדות עם הפער האידאולוגי שבין תרבות הבית והקהילה לבין האווירה והשפה התרבותית של בית-הספר. התמודדות

ק ב ו צ ת ה מ ש ת ל ב ו ת

“אצלי האל קיים כי זו ההרגשה שלי” – סלעית חורב

להלן מובאים קטעי ריאיון שערכה סיון רהב עם סלעית חורב, בת למשפחה ספרדית ממושב עולים החיה כיום באחד הקיבוצים הדתיים. הריאיון מתאר את מסע חייה של המרואיינת העוברת במוסדות שונים של הצינונות הדתית, ואת הדיאלוג שהיא מנהלת עם הדגמים השונים: הדתיות הספרדית של ביתה ומשפחתה; הדתיות האשכנזית ה'סגורה' שמוכתבת לה בבית ספרה – האולפנה; ודתיות אשכנזית פלורליסטית עמה היא נפגשת בבגרותה – במדרשת 'יעוד' ובקיבוץ הדתי. מפאת קוצר המקום הבאתי מתוך הריאיון המלא רק ציטטות עיקריות המתארות את הפערים בין הדגמים השונים ואת ההתרוצצות הרוחנית של הבת המזרחית בניסיון להשתלב במוסדות החינוך של הצינונות הדתית.

בין דתיות מזרחית

לדתיות אשכנזית סגורה:

“...מי שרוצה להיות ממש דתי – למשל אני, לא מתאימה לו הדתיות של המושב” “כשחיפשתי אולפנה ערכתי סקר קטן והחלטתי שאולפנת אמנה בכפר סבא היא האולפנה הכי טובה מבחינה דתית, חברתית ולימודית. כשנכנסתי אליה בתחילת כיתה ט', חטפתי שוק, זו הייתה ממש חברה אחרת. זה לא רק העובדה שיש שם אשכנזים. הם פשוט יותר דתיים, הם מתייחסים לדת בצורה אחרת, יותר מקפידים על דברים. 'רוח ההלכה' הוא מושג ששמעתי בפעם הראשונה באולפנה, והחלטתי לאמץ אותו. התחלתי ללכת רק

עם חצאיות ועם שרוולי שלושת רבעי...” “ההורים שלי שאלו: מה האולפנה עושה לך, סלעית? 'לא להקציץ' היה המשפט שלנו. כשהייתי מגיעה הביתה לשבת פעם בשבועיים, זה היה הדיאלוג :

– סלעית, את מקצינה. אסור ללכת בקיצוניות. – אמא, אני לא מקצינה, ככה זה צריך להיות. – מה, לא היית דתייה עד עכשיו? – כן, אבל צריך להקפיד! “ “כשנכנסתי לאולפנה וגיליתי איך זה אמור להיות, הדתיות במושב הפריעה לי. היום אני לא סגורה על זה. אני מבינה שבמושב מתנהגים אחרת. ככה הם מקיימים את המצוות. הם לא מרגישים שהם מחפפים, מבחינתם הם דתיים והם מגינים על זה בחירוף נפש. אם אני אעז להגיד שהם עושים משהו לא נכון, זה יעליב אותם. מבחינת זה הדבר שצריך ושנוכח לעשות. מבחינת אמא שלי אני לא בסדר במה שאני עושה. זה לא שאני מחמירה יותר, מבחינתה זה פשוט לא בסדר. כשחזרתי מהאולפנה והבאתי חידושים, נורא התעצבנו עלי. אמרו לי: את אומרת שאנחנו לא דתיים?! אבל היום אמא שלי יותר מקבלת את זה. גם היא עברה תהליך.”

“ בכל שנה עושים באולפנה סמינריון, כל פעם בנושא אחר. בכיתה י' הנושא היה תשובה וזה ממש שטף לי את המוח. זה היה איום ונורא, חזרתי מטורפת לגמרי. קראתי כל ערב בהלכות תשובה. אחרי חודש זה עבר לי, אבל נשאר בי גרורות.”

“אצלי בבית לא דיברנו על אמונה, אלוהים היה דבר ברור [...] באולפנה פגשתי את העניין של אמונה בתור ערך, וזה קצת שיעשע אותי 'לדבקה בו בכל לבבך ובכל נפשך'? זה ממילא ככה, אני לא מרגישה שאני יכולה לחיות אחרת. הוא לא פתאום רחוק ממני

או קרוב אליי, אנחנו חיים ביחד, הוא חלק מהחיים שלי, הוא לא הסבא הטוב שלפעמים מתארים וגם לא ישות רחוקה טרנסצנדטלית. אני לא יודעת להסביר אותו, אבל החיים שכנעו אותי בקיומו. שוחחתי אתו הרבה, וזה לא שרק אני דיברתי והוא הקשיב. אני מרגישה שהוא מחזיר לי תשובות [...] אני לא יכולה להוכיח, זה ענין של הרגשה. אני מרגישה אותו גם כשאני יושבת פה בחדר, בתוך החיים היומיומיים. אני יכולה לפנות אליו בכל רגע. כשלמדנו ביסודי שמשה רבנו היה מדבר אליו פה אל פה ומתי שרק רצה, צחקתי לעצמי ואמרת: וויי, גם אני.” “באולפנה למשל היה חסר לי העניין של עם ישראל, הרגשתי שמתמקדים יותר בתורה ובארץ, ופחות בעם זה הרגיז אותי.”

מן הדברים עולה כי המרואיינת הפנימה, מחד, את תפיסות האולפנה שהן: נוקשות דתית, דיכוטומיות, חלוקה בין דתיים וחילוניים – חלוקה שמתעלמת מהציבור המסורתי הרחב – ואת העובדה ששסע זה, ולא עניינים חברתיים בווערים אחרים, הוא הבעיה האקוטית ביותר במדינה. מאידך, נשמעים בדבריה גם דברי ביקורת על חברה זו – על כך שהנושאים שבהם עוסקים באינטנסיביות הם תאורטיים ופילוסופיים ואין מספיק עיסוק ב'אהבת העם'. עם הזמן, גם באתוס זה של 'דתיים – חילוניים כבעיה מרכזית במדינה' מתבקע בתוכה סדק צר, אף שהוא עדיין מהווה עבורה חזון.

בין דתיות אשכנזית סגורה לדתיות אשכנזית פלורליסטית (מדרשת 'יעוד'):

“הייתה לי שנת לימודים מדהימה, נהדרת. הכרתי המון דברים [...] כל נושא החילוניים

תכנית הלימודים לשנת תשס"ג

לימודי ארץ ישראל | ימי 13:30-08:30

עולים ארצה - סיפורן של עליות לאורך הדורות.
לימודים עיוניים בשילוב סיורים וטוילים

בית מדרש 'חברותא' | ימי 13:30-08:30

לימוד באוירה ייחודית תוך דגש על הקשרים שבין
אדם לאדם ובין אדם לטקסט

היהדות - פנים רבות לה | ימי 19:15-16:00

תכנית ייחודית העוסקת בגוונים השונים בחברה
הישראלית - חרדים, חילונים, אורתודוקסים,
רפורמים וקונסרבטיבים

עם בעקבות גורלו | ימי 13:30-08:30

מסע בתפוצות ישראל וביצירה הרחנית לדורותיה.
לסיום מתוכנן מסע בעקבות יהדות איטליה

סיפורי לבנה

טיול-מדרש לאור ירח
שלושה טיולים לאורך השנה. חוויה המשלבת
טיולים ליליים עם בית מדרש בטבע

מחווה ועד ברודיה | ימי 19:00-16:00

נשים במקרא, בתלמוד ובספרות: היבטים
מסורתיים וחדשים - תכנית למורות בחינוך
הממ"ד

מפגשים משני עברי השבר | ימי 15:30-08:30

מפגש ייחודי עם תרבות ישראל ועם קולות שונים
בחברה הישראלית. תכנית לאנשי חינוך בבתי-ספר
על-יסודיים מן הממ"מ והממ"ד

של מי אתה ילד? | ימי 19:00-16:00

קורס בשיתוף המועצה לשלום הילד -
זכויות הילד במקורות היהדות ובחוקי המדינה.

■
הלימודים מוכרים לגמול ולשבתון
בהתאם לתקנות משרד החינוך

לפרטים ולקבלת תכנית מלאה: 08-8501420/3

Email: herzogcent@barak-online.net

מרכז יעקב הרצוג, קיבוץ עין צורים

ד.ג. שדה גת 79510

בין דתיים וחילוניים.

המרואינת מזהה דמיון בין ההתנהלות הדתית בקיבוץ הדתי ובביתה במושב, כשדבריה, כיום היא חשה הכי קרוב לקיבוץ הדתי. הדתיות הפלורליסטית מאפשרת לה לקבל את דתיות הבית והמושב ולהתייחס אליהם בכבוד.

נדמה לי כי המרחק שבין הדתיות הליברלית בציונות הדתית לבין הדתיות הספרדית קטן יותר מכפי שהוא בין הדתיות האשכנזית הסגורה לזו הספרדית. זאת, אף שהאוכלוסייה הדתית הליברלית היא לרוב אליטיסטית ומרוחקת מנטלית ומעמדית מזו הספרדית. (הזרם הליברלי פחות פותח את שעריו לתלמידים ממוצא מזרחי).

הריאיון מסתיים כך: "פעם, בקבוצת לימוד של דתיים וחילוניים, דיברו על אלוהים. פשוט ישבו ודיברו על אלוהים. אותי כל כך לא עניין לדבר על זה. אתה מאמין? אחלה. לא? גם אחלה. שאלו אותי מה אני חושבת ואמרתי שזה דבר אישי. אני לא מרגישה צורך לחשוף את אלוהים שלי או לחלוק אותו אתכם [...]. אני לא אגיד: רגע, אולי את לא יושבת מולי? הוא נוכח, אני מדברת אליו בלשון נוכח ולא בלשון נסתר. לכן אני לא מתפלספת על הוגים ורבנים שהשפיעו עלי. תסתכלי על מדף הספרים שלי: ביאליק, שלונסקי אלטרמן יונתן רטוש אורי צבי גרינברג הרב יואל. לי אין רשימת הוגים, אין לי מה להתפלסף על אלוהים. ברור לי שהוא ישנו, אני מרגישה אותו."

אף שארון הספרים מכיל ספרים מגוונים בתחום התרבות והדת, מה שטובע ונטוע חזק משורש לא נעקר, וכדבריה: "אין לי מה להתפלסף על אלוהים, אני מרגישה אותו."

* קטעי הריאיון הם מתוך ספרה של סיון רהב הזמן הצעיר, (הוצאת ידיעות אחרונות 2000, סדרת 'הדעות כאן ועכשיו'). ■

השתנה אצלי [...] באולפנה, בת שהולכת במכנסיים זה נורא ואיום [...] כל היחס לדתיים אחרים השתנה אצלי. אני עדיין חושבת שצריך ללכת בחצאית אבל אני כבר לא מתייחסת לבנות עם מכנסיים כפחות דתיות וכפחות מקפידות [...] גם את זה למדתי לקבל. למדתי לקבל את זה שיש בנות בנות דתיות שהולכות לצבא, אבל אני עדיין חושבת שעדיף שירות לאומי [...] בשיחות עם חילוניים גיליתי עולם של יהדות חילונית [...] ארגנתי יחד עם הבחור מהמכונה הקדם צבאית החילונית באורנים לימוד משותף, וכשכולם למדו יחד הרגשתי שהחזון מתממש, אבל אז אמרתי: יופי, סלעית, קחי קבוצה אליטיסטית אחת וקבוצה אליטיסטית שנייה, ועם ישראל מחובר."

ההיחשפות לזרם הציונות-הדתית הפלורליסטית מביאה את המרואינת לתובנה ש'האמת הדתית' המיוצגת באולפנה היא אמת יחסית, והסיפור מורכב יותר. מכאן חל שינוי ביחסה לדתיים הליברליים, ביחסה לדתיות ביתה, וביחסה לחילוניים ולתרבותם.

בין דתיות אשכנזית פלורליסטית (הקבה"ד) לדתיות מזרחית:

[ביחס לחבר שלה דאז ובעלה כיום:] "הוא קיבוצניק מקיבוץ דתי, והתגובה בדרך כלל היא: אפשר לחשוב איזה דתי הוא! אבל הוא דתי. נורא מצחיק, אבל לפעמים הם מזכירים לי בדתיות שלהם את המושב שלי. הם מקבלים על עצמם את מה שמקבלים, ומה שלא - לא מעניין אותם. אחרי שהכרתי את אליאב ואת החברה של הקיבוץ הדתי, אמרתי: זה דומה לקהילה לומדת, זו לא חברה של 'קולות' [הקלות, היתרים הלכתיים], אלא חברה שלומדת ומחליטה מה היא מקבלת מתוך מחשבה שזה הדבר הנכון, לא מתוך איזה רצון להיות יותר פתוחים למערב." "בקיבוץ הדתי קרובים יותר מכל דבר אחר למה שאני חושבת עליו אבל זה עדיין לא האידיאל בעיני, החזון הרחוק שלי הוא אחווה